

SELJAČKO DOMAĆINSTVO I EKONOMIJA: NOVI MODELI HISTORIJSKOG ISTRAŽIVANJA

Suzana L e č e k

Članak govori o tri moguća *metodske pristupa istraživanju seljačke obitelji*: »demografskom«, »privatnom«, a napose »gospodarskom«.

Seljačka obitelj i domaćinstvo privukli su pažnju i postali temom brojnih istraživanja, koja su posljednjih desetljeća okupila stručnjake raznih struka: povjesničare, povjesničare ekonomije, demografe, antropologe i sociologe. Obitelj nije odabrana slučajno, već kao tražena spona između šire društvene cjeline i pojedinca, veza koja najbolje odražava njihov složeni međuodnos. Unutar nje teče realan život sela, ona daje okvir bezbrojnim varijantama odgovora na zahtjeve okoliša u kojem postoji, svojom se strukturom prilagođava i odražava gospodarske datosti, a i odnosi moći, pa i način iskazivanja emocija, uvelike je određen i nastaje kao odgovor na prirodne, gospodarske, demografske i druge uvjete.

Prvi poticaj istraživanju obitelji došao je od francuskih demografa, a odgovorili su mu odmah engleski povjesničari. Danas doajen povjesničara obitelji Peter Laslett, postavio je kao novi problem odnos obitelji, domaćinstva i šire zajednice u svojoj gotovo legendarnoj knjizi, ključnoj za cijeli niz daljnjih istraživanja, *The World We Have Lost* (New York, 1965).

Peter Laslett bio je i na čelu grupe »demografskih historičara« (Cambridge Group for the History of Population and Social Structure) čije su teorije dale smjernice istraživanjima povijesti obitelji u narednim desetljećima, a to su teze o postojanju dvije, odnosno četiri osnovne regije Europe, koje se razlikuju po prevladavajućem tipu domaćinstva.¹ Potaknuta radom francuskih demografa, ova je grupa povjesničara pokušala sažeti, u jednom od ključnih zbornika, dotadašnja znanja o povijesnom razvoju obitelji, ambiciozno uspoređujući pojedine primjere iz cijeloga svijeta (1972). Jedinstvena vrijednost ove knjige ležala je u predloženoj tipologiji i strukturnim elementima domaćinstava, te gotovo da i nema kasnije studije, koja je promatrala obitelj s demografskog aspekta, a da se nije pozivala na Laslettovu klasifikaciju.

¹ Rezultati istraživanja objavljeni su u: P. Laslett, Richard Wall (ur.), *Household and Family in Past Time. Comparative Studies in the Size and Structure of the Domestic Group over the Last Three Centuries in England, France, Serbia, Japan and Colonial North America, with Further Materials from Western Europe*, Cambridge, New York 1972; R. Wall, Jean Robin, P. Laslett (ur.), *Family Forms in Historic Europe*, Cambridge, New York 1983.

Slijedeći je svezak (*Family Forms in Historic Europe*, 1983) usredotočen samo na Europu, a dotadašnju podijelu na dvije zamijenjuje četirima regijama. Teorija o dvije regije pretpostavljala je postojanje jedinstvenoga europskoga bračnog modela («European marriage pattern») zapadno od linije koja spaja St. Petersburg i Trst, a odlikovali su je visoka dob pri sklapanju braka, te visok postotak neženstva (celibata). Istočno od zamišljene linije (zapravo u ostatku svijeta) prevlast je, prema tvorcima hipoteze, imao neeuropski ili tradicionalni model, koji je podrazumijevao nisku dob pri stupanju u brak, te praktički nepostojanje celibata («universal marriage»).

Hipoteza o četiri regije (zapad/sjeverozapad, zapad/srednji, jug ili Mediteran, istok) uvažila je neke rezultate objavljene u međuvremenu, te razradila i obogatila shematsku sliku Europe, dopustivši i znatne razlike unutar svake od navedenih regija. Razlike između regija utvrđivane su na temelju četiri skupine kriterija: prva se odnosila na prilike i način stvaranja domaćinske grupe, druga na demografske karakteristike, treća na rodbinski sastav i odnose, četvrta na organizaciju rada i bigu o pojedincima. Dok su o prve dvije regije napisane brojne lokalne studije i nekoliko izvrsnih generalizacija², istraživanje mediteranskog područja svedeno je pretežno na Italiju³, a cijeli istok na pojedinačne rasprave s područja Rusije, Baltika, Mađarske i Bugarske.⁴

Odmah su se pojavile i kritike Laslettove klasifikacije, zamjerajući donekle nekritičnu upotrebu kvantitativnih izvora (razni popisi iz razdoblja prije modernih popisa stanovništva), prebrzu generalizaciju, a najviše previdanje unutar-regionalnih razlika⁵ i jednostranost pristupa. Naime, sami demografski pokazatelji ne mogu prikazati u potpunosti aktivnost domaćinstva, a posebno ne međusobne odnose.⁶ Da bi se dobila cjelina prošloga življenja, obitelj je potrebno povezati s društvenim i gospodarskim uvjetima u kojima je postojala i djelovala, te istražiti povratnu vezu, odnosno kako određeni oblici obiteljskog života i ponašanja djeluju na pojedinca i društvo u cjelini.⁷ Unatoč ozbiljnim prigovorima nitko nije zaniijekao neosporne zasluge grupe iz Cambridgea, koja je u područje nesistematičnih i manje-više impresionističkih

² E.A. Wrigley, R.S. Schofield, *The Population History of England, 1541-1871: A Reconstruction*, Cambridge Ma., 1981; M. Mitterauer, R. Sieder, *The European Family: Patriarchy to Partnership from the Middle Ages to the Present*, Oxford, Chicago 1982; A. Plakans, *Kinship in the Past. An Anthropology of European Family Life 1500-1900*, Oxford 1984; M. Segalen, *Historical Anthropology of the Family*, Cambridge, New York 1986; M. Anderson, *Approaches to the History of the Western Family, 1500-1914*, London 1980; R.F. Burguière (i dr.), *Histoire de la famille*, 1-2, Paris 1986.

³ Stuart Woolf (ur.), *Domestic Strategies: Work and Family in France and Italy 1600-1800*, Cambridge 1991.

⁴ J.G. Peristiany (ur.), *Mediterranean Family Structures*, Cambridge, New York 1976; Roger Barlett (ur.), *Land Commune and Peasant Community in Russia: Communal Forms in Imperial and Early Soviet Society*, Basingstoke 1990; D.L. Ransel (ur.), *The Family in Imperial Russia*, Urbana, Ill. 1978; M. Mitterauer, A. Kagan, *Russian and Central European Family Structures: A Comparative View*, *Journal of Family History*, 7/1982, 2, 103-131; Bela Gunda, *The Ethno-Sociological Structure of the Hungarian Extended Family*, *Journal of Family History*, 7/1982, 1, 40-51; Rudolf Andorka, Sandor Balasz-Kovacs, *The Social Demography of the Hungarian Villages in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, *Journal of Family History*, 11/1986, 2, 169-192; R.F. Byrnes (ur.), *Communal Families in the Balkans: The Zadruga*, *Essays by Philip E. Mosely and Essays in His Honor*, London 1976; Maria N. Todorova, *Balkan Family Structure and the European Pattern: Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*, Washington 1993.

⁵ J.L. Flandrin, *Families in Former Times: Kinship, Household and Sexuality*, New York, Cambridge 1979; L.K. Berkner, *Rural Family Organization in Europe: A Problem in Comparative History*, *Peasant Studies Newsletter*, 1972, 1; radovi D.Gaunta.

⁶ L.K. Berkner, n.d., J. Goody i dr. (ur.), *Family and Inheritance: Rural Society in Western Europe 1200-1800*, New York, Cambridge 1976; tematski broj *Geschichte und Gesellschaft*, 1/1975, 2-3; M. Mitterauer, R. Sieder, *The Developmental Process of Domestic Groups: Problems of Reconstruction and Possibilities of Interpretation*, *Journal of Family History*, 4/1979, 3.

⁷ H. Medick, *The Proto-industrial Family economy: the Structural Function of Household and Family during Transition from Peasant to Industrial Capitalism*, *Social History*, 1/ 1976.

rasprava unijela prvu sistematizaciju, nova istraživačka pitanja, potaknula seriju istraživanja, te dajući okvir omogućila i međunarodnu usporedbu.

Smatrajući demografski pristup suviše ograničavajućim, dio autora pokušao je pristupiti izučavanju povijesti obitelji s točke koju su smatrali važnijom: ne više struktura, već shvaćanje same obitelji, ideje o njoj, međusobni odnosi i emocije, odnosno ono što bismo mogli uvrstiti u mentalitet. Niz radova utemeljenih na istraživanju i traženju početaka »modernih« odnosa između članova obitelji započeo je poznatom Arièsovom studijom o djetinjstvu.⁸ Blizak pristupom je rani rad švedskog autora Hanssena, koji potvrđuje da je moderna obitelj i odnosi u njoj kakvima ih mi danas poznajemo, razmjerno novijeg datuma. Proučavajući seljačke porodice utvrdio je prvenstvo radnih i susjedskih odnosa nad uže-obiteljskima.⁹ Brojne slabosti ovoga pristupa (teškoće u vremenskom praćenju promjena, postavljanju vremenskih i prostornih granica shvaćanjima i osjećajima, veća mogućnost proizvoljnih interpretacija, ograničenost izvora) nisu umanjile važne doprinose. Prije svega tu je bilo ukazivanje na važnost odnosa pojedinca i cijelog domaćinstva sa širom zajednicom, jačanje privatnosti koju je uža obitelj imala unutar jednog domaćinstva, promjene u emotivnosti (od naglašavanja poštovanja, poslušnosti i odgovornosti prema shvaćanju ljubavi i osobnog izbora kao bitnog elementa).

Za izučavanje seljačke obitelji, barem do kasnog 19. stoljeća, ovaj je pristup vjerojatno najmanje pogodan, pošto već sama priroda izvora (literarna ostvarenja, korespondencija, dnevni) sužava moguće područje istraživanja pretežno na više društvene slojeve.

Istovremeno je treća skupina povjesničara prišla temi obitelji iskazujući interes prvenstveno za sagledavanje gospodarskog konteksta i ponašanja pojedinih članova i domaćinstva u cjelini. Poticaj im je dao nagli napredak socijalne antropologije, a i same sociologije, te njihove teorije i modeli. Inače heterogena skupina, usredotočila se na istraživanje načina na koji pojedinci i obitelj koriste gospodarske potencijale svoje okoline i svoga vlastitog rada, način na koji se svojom strukturom prilagođavaju postojećim prilikama, te na međusobne odnose (posebno problem moći) unutar obitelji.

Po prvi su puta korišteni izvori kao dokumenti o vlasništvu, njegovom korištenju i prenašanju, o zapošljavanju, budžetu, kao i opis rada. Posebnu je pažnju privukao problem nasljeđivanja: koliko usvojen princip prijenosa imanja djeluje na odnose unutar obitelji, između dviju generacija (djeca - roditelji, posebno otac) ili braćom, koliko uvjetuje veličinu obitelji i pokretljivost stanovništva. Pokazalo se uskoro da je nemoguće generalizirati i da se dva osnovna modela nasljeđivanja, od kojih prvi poznaje samo jednog nasljednika (»impartible inheritance«), dok drugi omogućava podijelu imanja na svu braću (»partible inheritance«), u stvarnosti pojavljuje u bezbroj varijanta. Ponekad u slučaju jednog nasljednika otac bira, a ponekad imanje automatski prelazi na najstarijeg (ili najmlađeg sina), ostala braća mogu biti isplaćena (u nekim slučajevima u visini vrijednosti njihovog djela, što može ugroziti gospodarske temelje domaćinstva, pa sve do simboličnog iznosa), nadalje, braća mogu ostati na imanju (najčešće ne sklapajući brak) ili otići tražeći posao. Kod jednake podjele, sve do Francuske revolucije i njenog zakonika Code Civil, najčešće nisu uključene i žene (kćeri), a imanja se mogu, ali i ne moraju i stvarno podijeliti (pogoduje nastajanju proširenih obite-

⁸ P. Ariès, *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*, New York 1962; E. Shorter, *The Making of the Modern Family*, New York 1975; L. Stone, *The Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800*, New York 1977; J.L. Flandrin, n.d.

⁹ B. Hanssen, *Dimensions of Primary Group Structure in Sweden*, u: *UNESCO Recherches sur la Famille*, 1, Tübingen 1956.

lji). Osim toga razlike nastupaju i s različitim dobom predaje imanja (najstarijem ili najmlađem sinu, što je češće, ili pak u određenoj životnoj dobi), što uvjetuje brojne varijante s obzirom na autoritet oca, dob sklapanja braka, odnos prema starcima.

Istraživanja koja su pokušala utvrditi povezanost dobi sklapanja braka i dobijanja nasljeđa, pokazala su da početna teza o ranijem i učestalijem braku u slučajevima ranije gospodarske samostalnosti ne može biti uzeta kao pravilo, te da se samo nasljeđivanje ne može sagledati bez cijelog sklopa uvjeta u kojima se živi i načina (»strategija«) na koje obitelj reagira i stvara dodatne mogućnosti opstanka.¹⁰

Upravo pristup koji je u prvi plan stavio uglavnom nesvjesno izabrane načine održanja života promjenama (ili održavanjem) strukture i veličine obitelji, načina proizvodnje, usvajanjem dodatnih izvora zarade, načinom nasljeđivanja, utjecajem vanjskih činilaca (vlastelina, poslodavaca), pa sve do mijenjanja uvriježenih shvaćanja, obratio je najviše pažnje i bacio najviše svjetla na seljačko domaćinstvo.

Središnji je problem pri tome bio koju strategiju koristi domaćinstvo ne bi li osiguralo što povoljniji odnos privređivanja (broja radno sposobnih članova, koje se u određenim uvjetima i može iskoristiti) i potrošnje (ukupan broj članova i životni standard). Nastale su brojne studije koje kao temu imaju brak kao način osiguravanja kontinuiteta gospodarske jedinice, koji udio stanovništva ga može sklopiti, kako se izbjegava neplodnost (predbračni odnosi kao provjera plodnosti), način regulacije broja djece (razni oblici kontracepcije, kasni ili rani brak), ali i iznalaženje dodatnih načina privređivanja.¹¹

Unutar ove grupe nastale su dvije, do danas utjecajne, teorije, koje su se obje, na različite načine bavile temom izvan-poljoprivrednih izvora zarade za još uvijek seljačko stanovništvo.

Poticaј prvog dao je svojim istraživanjima Rudolf Braun, razmatrajući novo područje: promjene unutar seljačke obitelji izazvane probrazbom društva u industrijsko.¹² Tragom njegovih istraživanja pošao je i Franklin Mendels, čija je teorija protoindustrijalizacije postala žestoko osporavana ili branjena, ali svakako nezaobilazna gotovo do danas. S jedne je strane njegova teorija osporila dotada vladajuću postavku u demografskim istraživanjima kako se porast stanovništva do 18. stoljeća ograničava u skladu s prirodnim resursima, a kao glavno sredstvo služila bi regulacija dobi stupanja u brak. Mendels je ovoj malthuzianskoj teoriji suprotstavio ideju da rane promjene u seljačkom načinu privređivanja i njegovo okretanje kućnoj industriji (»cottage industry«), donose i mogućnost ranijeg osamostaljenja, ranijeg braka, i uopće braka za veći broj osoba (smanjuje se prisilni celibat). S druge je strane teorija protoindustrijalizacije bila izazov dotadašnjim shvaćanjima početaka industrijalizacije, temeljene na kapitalu stečenom svjetskom trgovinom i koloni-

¹⁰ J.L. Flandrin, *Family in Former Times*; G. Duby, A. Wallon, (ur.), *Histoire de la France rurale*, 1-4, Paris 1975-76; E. Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France 1870-1914*, (engl. prijevod) Stanford 1992; T. Zeldin, *France 1845-1945*, 1-2, Oxford 1973-1977; C. Tilly (ur.), *Historical Studies of Changing Fertility*, Princeton 1978; R.D. Lee (ur.), *Population Patterns in the Past, 1977*; članci: D. Levine, »For their own reasons«: Individual Marriage Decisions and Family Life, E.R. Brennan, A.V. James, W.T. Morrill, *Inheritance, demographic structure, and marriage: a cross-cultural perspective*, u: *Journal of Family History*, 7/1982, 3, 255-264, 289-298.

¹¹ Peter T. Marcy, *Factors affecting the fecundity and fertility of historical populations: a review*, *Journal of Family History*, 6/1981, 3, 309-326; J.R. Lehning, *Nuptiality and Rural Industry: Families and Labor in the French Countryside*, *Journal of Family History*, 8/1983, 4, 333-345.

¹² R. Braun, *Industrialisierung und Volksleben: die Veränderungen der Lebensformen in einem ländlichen Industriegebiet vor 1800 (Zürcher Oberland)*, Zürich 1960; Isti, *Early industrialisation and demographic change in the canton of Zurich*, u: C. Tilly (ur.), *Historical Studies of Changing Fertility*, Princetown 1978, str.308-335.

jama, novom tvrdnjom da je kapital stvoren kućnom industrijom presudan za postepenu preobrazbu društva i industrijalizaciju.¹³ Na primjeru Flandrije, Mendels je pokušao dokazati kako je prva faza industrijalizacije zapravo nagli porast bavljena tradicionalnim, seoskim kućnim obrtom. Pri tome se sam način rada ne mijenja (ne uključuje tehnološki napredak), već se produktivnost povećava intenzivnijim korištenjem radne snage tijekom zimskih mjeseci, nepovoljnih za poljoprivredne poslove. S druge strane, kućnim se obrtom mogu početi baviti siromašniji, kojima mala količina vlastite zemlje ostavlja više vremena, a novo privređivanje odgoda ili otklanja potpunu pauperizaciju. Druga je važna osobina intenzivnijega seoskog obrta njegova tržišna orijentiranost. Akumulacija kapitala u rukama trgovačkih poduzetnika omogućila je, prema Mendelsu, ulaganje u razvoj mehanizirane industrije, što potkrepljuje tvrdnjom kako moderna industrija teži nastati u područjima gdje je prethodno postojao razvijeni kućni obrt (osim uz izvore sirovina). Suprotstavljajući ideji diskontinuiteta industrijske revolucije (revoucija već sama znači nagli prekid i početak nečeg potpuno novog), te naglom porastu proizvodnih snaga i sredstava u početnom »take-off« periodu¹⁴, ideju postepenog, kontinuiranog razvoja, te afirmirajući značaj poljoprivredne proizvodnje za opći društveni razvoj, Mendels je pokrenuo lavinu pitanja, problema, te iako je njegova teorija u mnogim postavkama osporena, još se i danas navodi u svim djelima koje se bave ovom tematikom.

Njegovu su ideju prihvatili i razradili Peter Kriedte, Hans Medick i Jürgen Schlumbohm, ističući ulogu gradskog kapitala i regionalnog te nadregionalnog tržišta.¹⁵ Ključna je razlika u postavci koju su razradili Medick i suautori, da je protoindustrijalizacija druga faza prelaza feudalizma u kapitalizam (termini koji se danas sve opreznije koriste, a svakako uz ogradu da više nemaju tradicionalno značenje), te da nastupa tek po ukidanju kmetstva i jačanju gradova. Potvrdili su Mendelsovu teoriju o pojačanom porastu stanovništva, većoj gustoći naseljenosti, brojnijim domaćinstvima, a posebno je Medick, usredotočivši se na međuodnos obiteljskog privređivanja i tržišta, upozorio na promjenu unutar obitelji: nestajanje tradicionalne podjele poslova prema spolu i slabljenje patrijarhalnih odnosa. Utjecaj kućne industrije na ranije stupanje u brak kao i njegovu veću učestalost, dokazali su u svojim istraživanjima braća Tilly, a David Levine utvrdio je nižu dob pri prvom vjenčanju kod tkalaca u Shepshedu (Leicestershire) nego kod drugih članova seoske zajednice.¹⁶ Nakon objavljivanja njihovih radova, teorija je izgledala dokazanom.

U desetljeću po objavljivanju njihovih radova niz studija na lokalnim je primjerima preispitivao valjanost teorije i ona je na koncu u mnogome osporena.¹⁷

¹³ F. Mendels, Proto-industrialization: The First Phase of the Industrialization Process, *Journal of Economic History* 32/1972, br. 1, 241-261.

¹⁴ W.W. Rostow, *The Stages of Economic Growth*; A. Gerschenkron, *Economic Backwardness in Historical Perspective*, Cambridge, Mass. 1962; za istočnu srednju Europu ideju su razvili I.T. Berend, Gy. Ranki, *The Economic Development of East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries*, New York 1974.

¹⁵ P. Kriedte, H. Medick, J. Schlumbohm, *Industrialisierung vor der Industrialisierung*, Göttingen 1977.

¹⁶ Charles Tilly, Richard Tilly, Agenda for European Economic History in the 1970s, *Journal of Economic History*, 31/1971, 184-198; David Levine, Family Formation in an Age of Nascent Capitalism, New York, 1977. Eric L. Almquist, Pre-Famine Ireland and the Theory of European Proto-Industrialization: Evidence from the 1841 Census, *Journal of Economic History*, 39/1979, 695-718; Lutz K. Berkner, *Family, Social Structure and Rural Industry: A Comparative Study of the Waldviertel and the Pays de Caux in the Eighteenth Century*, Ph.D. dissertation, Harvard University 1973; L.K. Berkner, F. Mendels, Inheritance System, Family Structure and Demographic Patterns in western Europe, in: Ch. Tilly, *Historical Studies in Changing Fertility*.

¹⁷ James R. Lehning (jedan od urednika *Peasant Studies*) pokazao je u svojem istraživanju sjevernih pokrajina Francuske kako su moguća dva različita modela protoindustrijske obitelji u istom kraju i pod

Najpotpuniju kritiku Mendelsove i Medickove (značajniji i češće spominjan od troje suautora) teorije iznijeli su Rab Houston i K.D.M. Snell.¹⁸ Prvu slabost vidjeli su u nesigurnim kriterijima određivanja visine prihoda ostvarenog kućnom industrijom i nepouzdanim procjenjivanjem koliko su viši od poljoprivrednih. Daljnji je nedostatak pomalo proizvoljno procjenjivanje trenutka kada proizvod prelazi granice lokalnog tržišta. Autori su osporili još jedno polazište teorije protoindustrializacije. Prema njenim zastupnicima (posebice trojac Kriedte-Medick-Schlumbohm), kojima su i bili dostupni prvenstveno rezultati istraživanja sjeverozapadne Europe, preduvjeti su bili raspad feudalnog društva, jačanje grada i tržišta. Tek je po radovima objavljivanim krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih, koji su ukazali na uspješno uključivanje feudalnog društva u promjenjene prilike (većinom na primjeru Rusije, čija su istraživanja bila dostupna na jednom od svjetskih jezika) ova teza konačno osporena.¹⁹

Prigovoreno je također postavci kako se protoindustrializacija javlja prvo u neplodnim krajevima (pokazujući na primjeru Engleske kako to ne odgovara stvarnosti), zatim da je vezana uz krajeve s jakom fragmentacijom posjeda kao posljedicom jednakog prava nasljedstva za svu djecu (Houston i Snell pitaju zašto bi djeca koja ne nasljeđuju ništa bila manje motivirana za dodatne ili nove načine zarađivanja, nego što su to mali posjednici), a upozorili su i da utjecaj na demografske promjene nije jednoznačan, kako su to pretpostavljali tvorca teorije. Brojne su lokalne studije pokazale kako, umjesto zamišljenog modela ranije financijske samostalnosti, te ranijeg braka i većeg broja djece, mnoga sela pružaju dapače obrnut primjer, pa dob pri prvom vjenčanju raste, a jednako je tako u obiteljima koje se bave isključivo poljoprivredom bilo moguće ustanoviti kako pojedinci skalpaju brak u mladoj dobi nego ranije.²⁰ Završavajući kako često nije moguće dokazati da su sredstva akumulirana seoskom industrijom poslužila kao investicija u industrijalizaciju, te da se prve tvornice često javljaju u krajevima gdje protoindustrializacije nije niti bilo, autori zaključuju da je potrebno i važnije istražiti regionalne prilike i uzeti u obzir različitosti.

Iako dobrim djelom odbačena kao model ili shematsko predočavanje prošle stvarnosti, teorija je uza sve svoje slabosti, netočnosti i nepoznavanje prilika izvan sjeverozapadne Europe izvršila važnu ulogu upozoravanjem na zbivanja na selu, u doba opće vjere kako razvoj i napredak dolaze s indu-

istim uvjetima, te da sama protoindustrializacija nije jedini činilac koji djeluje na oblikovanje obitelji. J.R. Lehning, *Nuptiality and Rural Industry: Families and Labor in the French Countryside*, *Journal of Family History*, 1983, 4, 333-345.

18 R. Houston, K.D.M. Snell, Proto-Industrialization? Cottage Industry, Social Change and the Industrial Revolution, *The Historical Journal*, 27/1984, No. 2, 473-492. Kritički osvrti još kod: Maxine Berg, Pat Hudson, Michael Sonnesscher, *Manufacture in Town and Country Before the Factory*, Cambridge 1983; D.C. Coleman, Proto-industrialization: A Concept Too Many, *Economic History Review*, 2nd ser., 36/1983, 3, 435-448; P. Hudson, Proto-industrialization: The Case of the West Riding Wool Textile Industry in the 18th and early 19th Centuries, *History Workshop*, 12/1981, 34-61.

19 Peter Gunst, Tamas Hoffman (ur.), *Grand domaine et petites exploitations en Europe au moyen age et dans les temps modernes: rapports nationaux*, Budapest 1982; John Komlos (ur.), *Economic Development in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century: Essays*, New York 1983; Richard L. Rudolph, Social Structure and the Beginning of Austrian Economic Growth, *East Central Europe* 7/1980, 207-223; Isti, Family Structure and Proto-Industrialization in Russia, *Journal of Economic History* 40/1980, 111-118; Isti, Agricultural Structure and Proto-Industrialization in Russia: Economic Development With Unfree Labor, *Journal of Economic History*, 45/1985, 47-69; A. V. Chayanov, *The Theory of Peasant Economy*, Homewood, Illin., 1966; Olga Crisp, Labour and Industrialization in Russia, in: *Cambridge Economic History of Europe*, Vol. 7, II, 308-330.

20 Do sličnih zaključaka došli su u svojoj raspravi i Myron P. Gutmann i Rene Leboutte, koji su upozorili na kompleksnost reakcija, koje ovise o okolini (složenom međudodnosu različitih činilaca: vlasništvu nad zemljom, društvenoj strukturi, tipu nasljeđivanja, vrsti gospodarskih promjena). M.P. Gutmann, R. Leboutte, Rethinking Protoindustrialization and the Family, *Journal of Interdisciplinary History*, 14/1984, 3, 587-607. Paul G. Spagnoli, Industrialization, Proletarianization, and Marriage: A Reconsideration, *Journal of Family History*, 8/1983, br. 3, 230-247.

strijskom i tehnološkom revolucijom, uz prenaplašen utjecaj grada kao žarišta razvoja. Teorija protoindustrializacije skrenula je pažnju na zbivanja na selu, njegovu proizvodnju i uključivanje u tržište, te ideji iznenadnog napredka suprotstavila postepen dvostoljetni demografski, proizvodni i tržišni razvoj. Upravo upozoravanjem na promjene i značaj zbivanja na selu, postavila je istraživačka pitanja kojima se povjesničari vraćaju i danas.²¹

Najznačajniji doprinos istraživanju odnosa gospodarskih uvijeta i seljačkog domaćinstva/obitelji dala je u novije vrijeme ideja eko-tipa. Ovaj se koncept svojim inzistiranjem na velikoj različitosti pojedinih obiteljskih organizacija, suprotstavio do nedavno vladajućim velikim shemama, kako prostornim (spomenuta Laslettova), tako i socijalnim (teorija protoindustrializacije).²²

Prvi puta je susrećemo u istraživanjima skandinavskih kulturnih antropologa, definiranu kao način prilagodbe fizičkoj okolini.²³ Uz Löfgrena treba spomenuti i švedskog znanstvenika Davida Gaunta, koji je istražujući tri različite regije pokazao kako drugačiji gospodarski, društveni i ekološki okvir uvjetuju različito demografsko ponašanje.²⁴ Ustanovio je da u dvije od tri istraživane regije, a koje su uz poljoprivrednu razvili i ne-poljoprivrednu djelatnost u zimskim mjesecima (rudarstvo, transport, manufaktura), prevladavaju složene obitelji (veći broj članova, sluge), a i broj djece je bio u obje viši. Oba su autora istraživala promjene ili specifičnosti u ponašanju obitelji kroz njen odnos prema prirodnim izvorima i okolini, uzimajući u obzir prirodno bogatstvo i način na koji je korišteno, intenzitet i ritam rada tijekom godine, te način korištenja radne snage, odn. organizacije unutar domaćinstva, količinu posjedovane zemlje, stoke, oruđa, ali i različita prava (na lov, ribolov). Kombinaciju tih činitelja nazvali su eko-tipom, jedinstvenim odlikama svojstvenim određenoj obitelji, području ili regiji.

Ideju je preuzeo i razradio poznati austrijski historičar obitelji Michael Mitterauer, ističući posebice odnos pojedinih tipova poljoprivredne djelatnosti i strukture domaćinstva. U svojim se istraživanjima prvenstveno bavi potrebom za radnom snagom i mogućnošću kombiniranja poljoprivrede s dodatnim izvorima zarade (sezonski poljoprivredni radovi, rudarstvo, industrija), te načinom na koji oni određuju strukturu obitelji, uključujući broj članova, način nasljeđivanja, pokretljivost, međusobne odnose.²⁵

Potreba za radnom snagom razmatrana je kao osnovna veza eko-tipa i strukture obitelji i kao činitelj koji ima presudan utjecaj na odluke o unaj-

²¹ *Eight International Economic History Congress*, Budapest 1982; Gay L. Gullickson, *Spinners and Weavers of Aulay*, Cambridge 1986; Marilyn Cohen, *Peasant Differentiation and Proto-Industrialization in the Ulster Countryside: Tullysh 1690-1825*, *The Journal of Peasant Studies*, 17/1990, 3, 413-432; Jane Gray, *Rural Industry and Uneven Development: The Significance of Gender in the Irish Linen Industry*, *The Journal of Peasant Studies*, 20/1993, 4, 590-611.

²² Da rasprava još nije dovršena pokazao je i znanstveni skup *Gdje završava Europa?* (Budimpešta, 6-9.4.1994) na kojem se većina referenata osvrtnala na legendarnu Hajnalovu liniju, koja povučna od St. Petersburga na jug do Trsta razdvaja Europu na područje s dva različita tipa obiteljskog života, prevladavajuću nuklearnu obitelj zapadno od te granice, te proširenu obitelj na istoku. John Hajnal, *European Marriage Patterns in Perspective*, u: D.V. Glass, D.E.C. Eversley (ur.) *Population in History: Essays in Historical Demography*, London 1965; Isti, *Two kinds of Pre-industrial household formation*, u: R. Wall, J. Robin, P. Laslett (ur.), *Family Forms in Historic Europe*.

²³ Orvar Löfgren, *Peasant Ecotypes: Problems in the Comparative Study of Ecological Adaptation*, *Ethnologia Scandinavica*, 1976, 100-115.

²⁴ D. Gaunt, *Pre-Industrial Economy and Population Structure; The Elements of Variance in Early Modern Sweden*, *Scandinavian Journal of History*, 1977, 2, 183-210; Isti, *Household Typology: Problems, Methods, Results*, u: Sune Akerman (ur.), *Social and Economic Studies in Historical Demography in the Baltic Area*, Odense 1978.

²⁵ J. Ehmer, M. Mitterauer, *Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesellschaften*, Wien, Graz, Köln 1986; M. Mitterauer, *Geschlechtsspezifische Arbeitsteilung und Geschlechterrollen in Ländlichen Gesellschaften Mitteleuropas*, u: J. Martin, R. Zoepffel, *Aufgaben, Rollen, und Räume von Frau und Mann*, Freiburg 1983, sv. 2, 819-914; Isti, *Peasant and non-peasant family forms in relation to the physical environment and the local economy*, *Journal of Family History*, 17/1992, 2, 139-159.

mljivanju i načinu unajmljivanja (za stalno ili dnevno) dodatne radne snage, mogućnosti da djeca ostanu na domaćinstvu, ponovnom braku ili udovištvu. Ona određuje ne samo dominantan oblik gospodarske djelatnosti (da li će to biti samo poljoprivreda i koliko grana, udio kućnog obrta) već i način stanovanja i tip naselja.

Priroda gospodarske djelatnosti najuže je povezana i s odnosima u obitelji, učvršćujući međusobne veze i međuovisnost, ili pak doprinšavajući dezintegraciji (u slučaju sezonskih ili dugotrajnijih izbivanja). Isto tako može mijenjati i podjelu poslova s obzirom na spol, a time i tradicionalne odnose između žena i muškaraca (u vinogradarskim regijama ili tamo gdje se razvijaju oni oblici kućnog obrta u kojima je važniji ženski rad).²⁶

Ovaj pristup, prema ocijeni samih autora, ima velike metodološke vrijednosti, ali ne treba mu pristupiti kao jedinom mogućem i sverješavajućem. Na primjeru umirovljenja oca obitelji, koji navršivši određenu dob ugovorno predaje imanje sinu, u zamjenu za doživotno uzdržavanje²⁷, kao i na primjeru različitih tipova nasljeđivanja, pokazali su da se jednaki oblici ponašanja ne javljaju uvijek unutar regije s istim značajkama eko-tipa.

Posebno poglavlje u istraživanju ne-gospodarskih utjecaja pripalo je institucionalnim činiteljima, koji također u velikoj mjeri mogu odrediti tip i strukturu obitelji (sjetimo se samo naše zadruge), jednako kao i lokalni običaji i zakoni.²⁸

Teorija eko-tipa svojim se uvažavanjem lokalnih i regionalnih razlika, uzimanjem gospodarskih činioca samo kao okvira koji, istina, u znatnoj mjeri, ali ne bezuvjetno, određuje način ponašanja pojedinaca i obitelji, te uvažavanjem i ne-gospodarskih utjecaja, nametnula danas kao vodeći pristup ne samo u povijesti obitelji, već i šire. Senzibilitet za pojedinačno i jedinstveno unutar općeg i sličnog, stvorio je prostor novom odnosu prema ulozi ljudske odluke. Sve se manje vanjski činitelji gledaju kao neizbježne determinante, a sve više ističe ljudska aktivnost, mogućnost izbora i različitog odgovora na jednake uvjete. Pomak s velikih, globalnih shema k iscrpnim i multidisciplinarnim istraživanjima eko-cjelina, ne znači odbacivanje zajedničkog okvira, već štoviše, daje novi, svestranije sagledan materijal i stvara novu sliku naše prošlosti. Nepretencioznošću i uvažavanjem razlika, teorija eko-tipa je smijenila nekoliko jednobojnih ploha na karti Europe poentilitičkom vizijom svijeta, u kojoj sve moguće boje ravnopravno stoje jedna uz drugu dajući zajedno novu vrijednost.

Z u s a m m e n f a s s u n g DER BAUERNHAUSHALT UND DIE ÖKONOMIE: NEUE MODELLE GESCHICHTLICHER FORSCHUNG

Die Autorin hat einige möglichen Zugänge der Erforschung des Problems der Familie auf dem Lande gezeigt, wobei es oft unmöglich ist, diese Forschung von der Erforschung der Familie im allgemeinen abzutrennen. Die Autorin hat sich detaillierter mit dem »wirtschaftlichen« Zugang befaßt, dessen zwei Konzepte - die Theorie der Proto-industrialisierung und die in neuerer Zeit überwiegende Idee des Eko-Typs, die bedeutendste Anregung zur Erforschung von Veränderungen in der Bauernfamilie und dem Haushalt gegeben haben.

²⁶ R. Sieder, *Sozialgeschichte der Familie*, Frankfurt a. M. 1987.

²⁷ T. Held, Rural Retirement Arrangements in Seventeenth to Nineteenth-Century Austria: A Cross-Community Analysis, *Journal of Family History*, 7/1982, 3, 227-254.

²⁸ R. Braun, *Industrialisation and Every Day Life*, Cambridge 1990; M. Paas, Economic Constraints in early Modern Swabia: The Consequences for Family labor Strategies, *Journal of Family History*, 17/1992, 2.

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

U SPOMEN
JOSIPU LUČIĆU

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

Z A G R E B

1994.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

PRIPREMA ZA TISAK:

Hrvoje STANČIĆ

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.